

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[TİAD], 2022, 6 (2): 827-844

**Seyyid Mahmûd et-Tarazî ve Kur'an-ı Kerim'i Türkistan Diline
Tercüme ve Haşiyesi**

Sayyid Mahmud al-Tarazi and His Translation and Annotation of the Holy
Quran to the Turkestan Language

Yunus ABDURAHİMOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Assist. Prof., Bartın University, Faculty of Islamic Sciences

e-mail: yunusa@bartin.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3008-5397

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 31.08.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 11.11.2022
Yayın Tarihi / Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: ABDURAHİMOĞLU, Yunus. "Seyyid Mahmûd et-Tarazî ve Kur'an-ı Kerim'i Türkistan Diline Tercüme ve Haşiyesi ". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi. 6/2 (Aralık 2022): 827-844 doi: 10.32711/tiad. 1169273

İntihal-Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yunus ABDURAHİMOĞLU).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU

Seyyid Mahmûd et-Tarazî ve Kur'an-ı Kerim'i Türkistan Diline Tercüme ve Haşiyesi

Öz

Bu çalışma Türkiye'de yeterince tanınmayan Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin tanıtılmasına katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Tarazî, Türkistan dinî ilimler geleneğinin son temsilcilerindendir. Sovyetlerin baskıları sonucunda ülkesinden ayrılmak zorunda kalmış ve mücadelesini yurt dışında sürdürmüştür. Bu doğrultuda Kur'an'ı "Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye" adıyla tercüme ve tahşiyeye etmiş, ayrıca Türkistan'a ulaşmasını sağlamıştır. Türkistan'daki o dönemin siyasî ve dinî baskıları göz önünde bulundurulduğunda, Tarazî'nin bu çabası onun değerini daha da artırmaktadır. Araştırmamızda eserin dili olan Türkistan dili ile ne kastedildiği, Tarazî'nin hayatı, ilmi faaliyetleri tanıtıldıktan sonra zikredilen Kur'an tercüme ve haşiyesi çeşitli açılardan inceleme konusu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarazî, Tefsir, Kur'an Tercümesi, Türkistan, Özbek Türkçesi.

Sayyid Mahmud al-Tarazi and His Translation and Annotation of the Holy Quran to the Turkestan Language

Abstract

This study aims to contribute to the introduction of Seyyid Mahmud et-Tarazi, who is not well known in Turkey. Tarazî is one of the last representatives of the Turkestan religious sciences tradition. As a result of the pressures of the Soviets, he had to leave his country and continued his struggle abroad. In this direction, he translated and annotated the Qur'an with the name of "The Quran al-Karim: Mutarjam va Muhasha bi al-Lugat al-Turkistaniyya" enabled it to reach Turkestan. Considering the political and religious pressures of that period in Turkestan, this effort of Tarazî increases his value even more. In our research, what is meant by the language of the book, the Turkestan language, Tarazi's life and his scientific activities are introduced, and the translation and annotation of the Qur'an mentioned are examined from various angles.

Keywords: Tarazi, Tafsir, Translation of the Qur'an, Turkistan, Uzbek Turkish.

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi

Turkey Journal of Theological Studies

[TİAD]

ISSN: 2602-3067

Giriş

İslam ile birlikte Mâverâünnehir, daha sonra da Türkistan olarak bilinen bu topraklar dinî ilimlerin geliştiği; Buhara, Semerkand, Termez, Hârezm, Nesef ve Taraz gibi ilim merkezlerinin teşekkül ettiği coğrafyadır. Tarih boyunca bu ilim merkezleri; Buharî, Semerkandî, Tirmizî, Maturidî, Zemahşerî ve Nesefî gibi birçok âlimin yetişmesine kaynaklık etmiştir. Zikredilen ilim merkezlerinin son temsilcilerinden biri de müfessir, muhaddis, fakih ve şair olarak bilinen Seyyid Mahmûd et-Tarazî'dir. Türkistan'da tahsil ettiği dinî ilimleri yurt dışında da başarıyla temsil ederek Doğu İslam ülkelerinde meşhur olmuştur. Ancak Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin hayatı, eserleri ve ilmi faaliyetleri Türkiye'de yeterince tanınmamaktadır. O Sovyetler döneminin dini dışlayan sistemi, baskıları ve ilim ehline uyguladıkları zulüm sonucunda vatanından ayrılmak zorunda kalmıştır. Ülkesinden ayrılan Seyyid Mahmûd et-Tarazî Afganistan, Hindistan ve Hicaz topraklarında yaşamış; birçok dilde telif ve tercüme eserler yayınlamıştır. Özellikle "Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye" adıyla Kur'an'ı Kerim'i tercüme etmiş, bu eserin Türkistan'a ulaşmasını sağlayarak büyük bir boşluğu doldurmuştur.

Makalede beş başlık altında Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin hayatı, ilmi faaliyetleri ve eserleri tanıtıldıktan sonra "Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye" isimli eseri çeşitli açılardan inceleme konusu edilmiştir.

1. Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin Hayatı

Türkistan topraklarında 19. asrın sonu ve 20. asrın başlarında doğup yetişen müfessir, muhaddis, fakih aynı zamanda şair olarak tanınan âlimlerden biri Seyyid Mahmûd et-Tarazî'dir. İslam âlimlerinin pek çoğunda olduğu gibi Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin de doğum yeri ve tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Bu konuda Muradhan Haşimov hicri 1312, miladi 1894 yılında Taraz şehrinde doğduğunu ve tam adının Mahmud ibn Sayyid Nazîr et-Tarazî olduğunu belirtmektedir.¹ Sayfiddin Calilov da tam adını Seyyid Mahmudhan Seyyid Nazîrhan oğlu Tarazî olarak vermekte ve 1895 yılında Kazakistan'ın güneyindeki Kırgızistan'a sınırı olan Taraz şehrinde dünyaya geldiğini yazmaktadır.² Hacı İsmatullah Abdullah ise farklı bir görüşle adını Sayyid Mahmud ibn Sayyid Nazîr et-Tarazî el-Medenî olarak zikrettiği âlimin Özbekistan Cumhuriyeti Fergana ilinin "Çimyan" köyünde

¹ Мурадхан Хашимов, *Религиозные и духовные памятники Центральной Азии*, (Алматы: Издательство САГА, 2001), 159. (Muradhan Haşimov, *Religiyozne i Duhovne Pamyatniki Sentralnoy Azii*, (Alma Ata: Saga Yayınevi, 2001), 159.)

² Сайфиддин Жалилов, *Бухорийлар Қиссаси*, (Тошкент: Тошкент Ислам Университети Наһриёт-Матбаа Бирлашмаси, 2006), 153. (Sayfiddin Jalilov, *Buhorilar Qissasi*, (Toşkent: Toşkent İslom Universiteti Naşriyoti, 2006), 153.)

1893 yılında doğduğunu, küçük yaşlarında ailesi ile birlikte Taraz şehrine göçtüklerini ve uzun süre orada yaşadığı için et-Tarazî nisbesini aldığını ifade etmektedir.³

Taraz şehri o coğrafyada gelişmiş tarihî şehirlerdendir. Ülkeler arası ticarete de özel yere sahip olan şehir, Mâverâünnehir'deki dini merkezlerden biri olarak bilinmektedir.⁴ Bu şehir ile ilgili Kaşgarlı Mahmud: “تَلَسْ Talas: Taraz diye tanınmış olan bir şehir. Talas ikidir; birine “أَلْعُ تَلَسْ” Uluğ Talas” denir; ikincisi İslam sınırlarında bulunur, “كَمَى تَلَسْ” Kîçî (küçük) Talas” denir” diye bahsetmektedir.⁵ Günümüzde Taraz şehri Kazakistan Cumhuriyeti sınırları içerisindedir. Bu şehir geçmişte “Evliyata”, Sovyetler döneminde ise “Canbıl” ismiyle bilinmektedir.

Ailesi ile ilgili kaynaklarda detaylı malumat bulunmamaktadır. Babasının Seyyid Nazîr olduğu ve Türkistan'ın tanınan âlimlerinden olduğu bilinmektedir. Seyyid Nazîr'in, Sovyetlerin 1930 yıllarında ilim ehline uyguladıkları zulümlerden önce tutuklandığı ve bir daha kendisinden haber alınmadığı belirtilmektedir. Sayfiddin Calilov, Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin nesebinin Özkent'deki Karahanlılara kadar ulaştığını kaydetmektedir. Buna ilaveten Babur'den: “Fergana ilinde bu ailenin müctehid ve Şeyhu'l-İslam ve Kadılık yapageldikleri”⁶ bilgisini nakletmektedir.⁷

Seyyid Mahmûd et-Tarazî dini ilimleri başta babasından öğrenerek, Kur'an-ı Kerim'i baştan sona hıfz etmiştir. Sonrasında tanınmış âlim Şeyh İbn Kemal Nasırhan Töra el-Kasanî'den Kur'an, Hadis ve Fıkıh ilimlerini öğrenmiştir. Hocası el-Kasanî'nin Seyyid Mahmûd et-Tarazî'ye ilim tahsilindeki özel yeteneği ve başarısından dolayı “Altınhan”(Altınhan: altın gibi değerli ve az bulunan âlim) ismini verdiği bilinmektedir.⁸ Seyyid Mahmûd et-Tarazî ilim tahsilini Taşkent'in “Kökaldaş” medresesinde, ardından Buhara medreselerinde devam ettirmiştir. Bu süreçte Arapça ve Farsçasını mükemmel derecede geliştirmiştir. Onun Mekke'deki talebelerinden Muhammed Kâsım Emin'in anlattığına göre, Seyyid Mahmûd et-Tarazî 1917 yılında yaşanan siyasi

³ Хожи Исмадуллоҳ Абдуллоҳ, *Марказий Осиёда Ислоҳ Маданияти*, (Тошкент: Шарқ Нашриёт-Матбаа Акциядорлик Компанияси Бош Тахририяти, 2005), 107-108. (Hoji İsmatulloh Abdulloh, *Markaziy Osiyoda İslom Madaniyatı* (Toşkent: Şarq Naşriyoti, 2005), 107-108.)

⁴ Сайфиддин Жалилов, *Бухорийлар Қиссаси*, 153.

⁵ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûğat-it Türk*, Çev: Besim Atalay (Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 2018), 1/366.

⁶ Sayfiddin Calilov'un Babur'dan naklettiği bilgileri *Baburname'*de araştırdığımızda farklı kişi ve nesebinden bahsedildiği görülmüştür. Заҳриддин Муҳаммад Бобир, *Бобирнома*, (Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Нашриёти, 1960), 112. (Zahiriddin Muhammad Bobir, *Babirnama* (Toşkent: Özbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Naşriyoti, 1960), 112.)

⁷ Сайфиддин Жалилов, *Бухорийлар Қиссаси*, 154.

⁸ Мурадхан Хашимов, *Религиозные и духовные памятники Центральной Азии*, 160.

olaylar sonrasında ana yurdu Taraz'da mektep açmış, akabinde şehir medresesine müderris olarak atanmıştır. Civardaki Türkistan, Çimkent, Sayram ve diğer şehirlerde meşhur olmuştur.⁹

Sovyetlerin ilim ehline karşı yürüttükleri zulüm ve siyasi baskılar neticesinde pek çok âlim gibi Seyyid Mahmûd et-Tarazî de takibe alındı. O dönemde Fergana vadisinin şehirlerinde belirli bir zaman gizlenerek yaşadı. Kalmak için yurt arayarak Andican'a kadar geldi. O yıllarda genç bir şair olan Abulahad Azizov Seyyid Mahmûd et-Tarazî ile karşılaştığını ve sohbet ettiğini, onun gündüzleri kabristanda gizlendiğini, geceleri ise dostlarının evlerinde sohbet halkaları kurduğunu bildirmektedir.¹⁰

Baskıların artmasıyla memleketini terk etmek zorunda kalan Seyyid Mahmûd et-Tarazî, 1932 yılından itibaren Kabil'de yaşamaya başladı. Kısa bir süre Afganistan Maarif Bakanlığında danışmanlık görevine atandı.¹¹ Hac vebinesini yerine getirmek için yola çıkan Seyyid Mahmûd et-Tarazî, dönüşte Hindistan'a yerleşti. Bombay'ın Müslümanlar Mahallesindeki camilerden birinde on sene imamlık yaptı. O bölgede mutasavvıf ve muhaddis olarak tanınan Tarazî, şiir de yazmaya başladı. Karaçi, Lahor, Leknev ve Multan gibi Müslümanların ikamet ettiği şehirlerde "Töre Sahib" (Özbek Türkçesinde saygı veya yüceltme amacı ile kişi adına eklenerek söylenmektedir.)¹² daha sonra da "Altınhan Töre" mahlasıyla meşhur oldu.¹³ Günümüzde de pek çok çalışmada Altınhan Töre ismi kullanılmaktadır.

Seyyid Mahmûd et-Tarazî, Hindistan'da başlayan askeri-siyasi karışıklık ve Pakistan devletinin teşekkülüyle devam eden olaylardan dolayı Suudi Arabistan'a yerleşti. Mekke ve Medine şehirlerinde kırk yıldan fazla yaşadı ve eserlerinin çoğunu burada kaleme aldı. O topraklarda yaşayan Türkistanlı muhacirler arasında büyük saygı ve itibar kazanan Tarazî, aynı zamanda onlara öncülük etti. Doğduğu ve yetiştiği topraklara hasretle yaşarken, bağımsızlığa

⁹ Хожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ, *Марказий Осиёда Ислоҳ Маданияти*, 108.; Сайфиддин Жалилов, *Бухорийлар Қиссаси*, 154.

¹⁰ Мухаммаджон Замонов, "Қуръони Каримни Ўзбекчага Ўғирган Илк Мұфассир Олим", (Muhammadjon Zamonov, "Qur'onu Karimni O'zbekchaga O'girgan İlk Mufassir Olim",) <https://oliymahad.uz>

¹¹ Сайфиддин Жалилов, "Олтинхон Тўра", *Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси*, (Тошкент: Давлат Илмий Нашриёти, 2003), 6/530. (Sayfiddin Calilov, "Oltinhon Tora", *Ўзбекистон Milliy Ansiklopedyasi* (Тошкент: Davlat Ilmiy Nashriyoti, 2003), 6/530.

¹² "Тўра", *Ўзбек Тилининг Изоҳли Луғати*, Таҳрир: З. М. Маъруфов, (Москва: "Рус Тили" Нашриёти, 1981), 2/253. ("Tora" *Ўzbek Tilining İzohli Luğati* (Moskova: Rus Tili Nashriyoti, 1981), 2/253.)

¹³ Сайфиддин Жалилов, *Бухорийлар Қиссаси*, 154-155.

erişmelerine kısa bir süre kala 23 Haziran 1991'de Kurban Bayramının ikinci günü 98 yaşında Medine'de vefat etti.¹⁴

Aile hayatına bakıldığında Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin iki evlilik yaptığı ve beş çocuğunun olduğu belirtilmektedir. Birinci evliliği ana yurdu Türkistan'da gerçekleşti. O evlilikten Saidahon isminde kızı ve Muhammadcon adında oğlu dünyaya geldi. Babasından bir buçuk yaşında ayrı düşen kızı Saidahon, 1991 yılında hacca giderek babasını gördü. Uzun süredir hasta olan Seyyid Mahmûd et-Tarazî baygın halde yattığı için maalesef babası ile konuşamadı. Hac vecibesini eda ettiği esnada da babası Hakk'ın rahmetine kavuştu. Sayfiddin Calilov'un bildirdiğine göre Saidahon da Özbekistan'ın Taşkent ili Yangiyöl ilçesinde 1999 yılında vefat etmiştir. Şeyh Abdulaziz Mansur'un verdiği bilgiye göre oğlu Muhammadcon da 2006 itibariyle Taşkent Yangiyol'da yaşamaktadır.¹⁵

Arabistan'da yaptığı ikinci evliliğinden Abdulkadirhan, Munavvar Kari ve Usmonhon adında oğulları dünyaya geldi. Onlar günümüzde Suudi Arabistan'da istikamet etmektedirler. Calilov, Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin oğullarından Munavvar Kari ile birçok kez Mekke'de bizzat sohbet ettiğini kaydetmektedir.¹⁶

Geçmişten bu yana pek çok âlimin Türkistan topraklarında doğup büyüdüğünü ve ilim tahsil ettiğini daha önce de belirtmiştik. Bu toprakların yetiştirdiği ulemanın tanınması, günümüzde düşünce ve eserlerinin yaşatılması konusunda Özbekistan Cumhuriyeti devleti güzel bir gelenek uygulamaktadır. Bu kapsamda; İmam Buhari adında Uluslararası Araştırma Merkezi'nin açılmış olması; İmam Maturidî adında Uluslararası Araştırma Merkezi'nin faaliyete başlamış olması örnek teşkil etmektedir. Bunun dışında yakın tarihte vefat eden Şeyh Muhammed Sadık Muhammed Yusuf adına Taşkent şehir merkezinde büyük bir câmi inşa ettirilmiştir. Aynı şekilde Taşkent şehri Çilanzar ilçesinde bulunan Seyyid Mahmud Tarazî Câmii de 2016 yılında restorasyondan geçirilmiş ve günümüzde faaliyetine devam etmektedir.

2. Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin İlmî Faaliyetleri

Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin ilmi faaliyetlerini okul açmak, müderrislik yapmak, temel dini kaynakları tercüme etmek ve yeni eserler yazmak şeklinde sıralamak mümkündür. Memleketinde açtığı ilk mektep dışında Hicaz'a yerleşmesi ile birlikte Seyyid Mahmûd et-Tarazî, Mekke'de Türkistanlı

¹⁴ Хожи Исматуллох Абдуллох, *Марказий Осиёда Ислом Маданияти*, 108.

¹⁵ Нуруллохон Мукарамхонов, "Яқин Ўтмишимизнинг Буюк Мутафаккири". (Mukaramhonov Nurullohon, "Yaqin O'tmishimiznin Buyuk Mutafakkiri".) <http://muslim.uz>

¹⁶ Сайфиддин Жалилов, *Бухорийлар Қиссаси*, 163-164.

muhacirlerin ve yerel halkın çocuklarını okutmak amacıyla okul açtı. Onun ilimdeki mahareti, klasik Arapçaya vukufiyeti ve hitabet yeteneği dönemin Arabistan Kralı'na kadar ulaştı. İlmî faaliyetlerini takdirle karşılayan Kral, Seyyid Mahmûd et-Tarazî'yi Haremi Şerif'e müderris olarak atadı. O bu şerefli görevi birkaç sene bilfiil yerine getirdi.¹⁷

Seyyid Mahmûd et-Tarazî dinin temel kaynaklarını ana diline tercüme etme ve vatana ulaştırma konusunu önemseyerek, bu hususta örnek teşkil edecek bir gayret sarf etmiştir. Temel amacı, Sovyetler döneminde dinden ve maneviyattan ayrı düşen topluma İslam'ın temel eserlerini ulaştırmak, tanıtmak ve sevdirmektir. Bu doğrultuda başta Kur'an-ı Kerim, hadis ve akaid konuları ile ilgili eserleri çevirdi. Tercüme ettiği eserlerden bazıları Özbekistan'a kadar ulaştı. Bu vesile ile Seyyid Mahmûd et-Tarazî, dini dışlayan sistem ile yönetilen o toplumda oluşan manevi boşluğu doldurmada muazzam katkı sağlamıştır. Tercüme ettiği kitaplar incelendiğinde esas özelliklerinin izahlı, şerhli ve haşiyeli çeviriler olduğu görülmektedir. Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin tercüme ettiği eserler listesi:

1. **Kur'an-ı Kerim'in Türkistan Diline Tercümesi ve Haşiyesi** (*Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye*. Karaçi'de 1975, daha sonra Cidde ve Katar'da neşredilmiştir.)
2. **Riyazu's-Sâlihîn ve Tercümesi** (Muhyiddîn-i Nevevî, *Riyazu's-Sâlihîn*. Eserin şerhli tercümesi dört cilt halinde 1964 yılı Pakistan'da, 1982 yılı Suudi Arabistan'da neşredilmiştir.)
3. **el-Fıkhü'l-Ekber Türkistan Diline Tercümesi ve İzahları** (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*)
4. **Muhtasar Şemâ'ilü Muhammediyye Tercümesi ve Haşiyesi** (Eserin yazarı ve tam adı; Ebû İsmâ Muhammed et-Tirmizî, *eş-Şemâ'ilü'n-Nebeviyye*. Tarazî'nin önsözde belirttiğine göre bu çalışmada Peygamberimiz (s.a.v.) in şemâili hakkında rivayette bulunan sahabenin isimleri tespit edilmiştir. Ayrıca eserin kıymeti hususunda özel müseddes¹⁸ de yazdığı ve 1991 yılında Taşkent'te neşredildiği kaydedilmektedir.)
5. **Yasin Suresinin Tercümesi ve Şerhi** (El Yazma)
6. **Nebe' Suresi Tercümesi** (Karaçi'de 1951'de neşredilmiştir.)¹⁹

¹⁷ Сайфиддин Жалилов, *Бухорийлар Қиссаси*, 155.

¹⁸ Müseddes Arapça altılı anlamında, her bölümü altı mısradan oluşan şiir türlerinden biridir. Aruzun çeşitli vezinlerinde ve çeşitli konularda yazılır. "Мусаддас" Ўзбек Тилининг Изоҳли *Луғати*, Таҳрир: З. М. Маъруфов, (Москва: "Рус Тили" Нашриёти, 1981), 1/482.

¹⁹ Hamrokulova Şohista, "Qozog'istonlik Olimlarning Islomshunoslik Fanining Rivojiga Qo'shgan Hissasi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5/14 (2018), s. 174-175; Хожи Исмагуллох

Tercüme faaliyetleri ile birlikte Seyyid Mahmud et-Tarazî müstakil eserler de te'lif etti. Bu eserleri birkaç farklı dilde kaleme aldığı görülmektedir. Özbek Türkçesi ile Ebu Hanife mezhebine uygun olarak yazdığı "Hac Kitabı" ve "Müsaddesâtı Mahmudiye" eserleri; Farsça olarak rubai şeklinde kaleme aldığı "Rubaiyatı Mahmudiye" ve "Arzu Hali Muhacirîn" kitapları; Urdu dilinde de "er-Ra'dd el-Hasan a'la Müfsidi ez-Zaman" kitabı örnek teşkil etmektedir.²⁰ Arap dilinde kaleme aldıkları ise "en-Nazmu'l-Hâvî Lia'kîdati'l-İmam et-Tahâvî" ve "el-Cevherü'l-Manzûm fî İsnâdi'l-U'lûm" adlı manzum eserleridir.²¹

Yukarıda belirtilenler dışında telif ettiği eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. **Nuru'l-Basar fî Sîrati Hayru'l- Başar** (Peygamberimiz (s.a.v.)in hayat yolu hakkında, 1964 yılında Pakistan'da ve 1982 yılında Suudi Arabistan'da neşredildi. Ayrıca Özbekistan'da Abdu'l Azim Ziyauddin tarafından sadeleştirerek 2020 yılında 288 sayfa olarak basılmıştır.)²²
2. **Fedâilu'l-Vurûd ve a'lâ Seyyidu'l-Vucûd** (Peygamberimiz (s.a.v.)in namaz kılması hakkında)
3. **Akâidu'l-İslâm** (İslam Dini Akideleri adlı eseridir. Müellifin vefatına yakın bir zamanda 1991 yılında basılmıştır.)
4. **Devoni Kasôidi Mahmudiye** (İlim ve Ahlak hakkında yazdığı kaside ve nazımlar toplamından ibarettir. Ayrıca farklı şehirlerde verdiği vaazlar ve bazı yolculuklarında müteessir olduğu hususlar bu kitaba eklenmiştir.)²³

Gençlik yıllarından itibaren şiir ile de ilgilenen Seyyid Mahmud et-Tarazî, Bombay'da yaşadığı yıllarda Arapça ve Özbekçe gazeller, daha çok müseddesler yazmaya başladı. Bunlara aşağıdaki şiirleri örnek olarak gösterebiliriz:

Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin "Шалоили Мухаммадия" eserinin tercümesine atfen yazdığı kasideden:

Мухожирлар, ўқинлар, бир китоби
мухтасардир бу,
Набий авсофидин сизларга тўпланган
гухардир бу,

Асалдан ҳам асалдир бу, шакардин ҳам
шакардир бу,
Ўқилсин, ҳар даму кулфат учун даф асардир
бу,

Абдуллоҳ, *Марказий Осиёда Ислоҳ Маданияти*, 109 ; Сайфиддин Жалилов, *Бухорийлар Қиссаси*, 163-164.

²⁰ Мурадхан Хашимов, *Религиозные и духовные памятники Центральной Азии*, 160.

²¹ Nizâr Abâzah-Muhammed Riyâd el-Mâlih, "et-Tarazî" *İtmâmu'l-A'lâm: Zeyl li-Kitabi'l-'Alâm li-Hayru'd-Dîn ezz-Ziriklî* (Beyrût: Dâr Sâdr, 1999), 283.

²² Саййид Маҳмуд Тарозий, *Нур ул-басар фи сийрати хайр ул-башар*, Таҳрир: Абдул Азим Зиёуддин (Seyyid Mahmûd et-Tarazî, *Nuru'l-Basar fî Sîrati Hayru'l-Başar*, Muharrir: Abdu'l Azim Ziyauddin) <http://kitoblardunyosi.uz>

²³ Сайфиддин Жалилов, *Бухорийлар Қиссаси*, 162-163.

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi

Turkey Journal of Theological Studies

[TIAD]

ISSN: 2602-3067

Мукамал нахшан ул ҳазрати хайр ул-
башардир бу.
Muhacirler, okuyunuz, bir kitab-ı muhtasardır
bu,
Nebi vasıfların sizlere toplayan cevherdir bu,

Baldan da keskin bu, şekerden de tatlıdır bu,
Okunsun, her dert ve külfet için def eden eserdir
bu,
Mükemmel nakşedilen ol hazreti hayru'l-
beşerdir bu

Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin "Riyazu's-Sâlihîn" e atfen yazdığı kasideden:²⁴

Ассалом, эй аҳли миллат, мархабо, эй аҳли
дин.
Уммати маҳбуби Аҳмад, раҳмати руйи замин,
Пайрави Қуръон ва Суннат хайрул мурсалин.
Сизлар-а бўлсин муборак муждаи жон
офарин,
Меҳрибон будди муҳожирларга раббил
оламин,
Лутфидин бўлди мутаржим бу Риёз ус-
солиҳин.

Essalam ey ehli millet, merhaba ey ehli din,
Ümmeti Mahbubi Ahmad, yeryüzünün rahmeti,
Kur'an ve Sünnet yolcusu Hayru'l Mürselin,
Sizlere olsun mübarek mücde-i can aferin,
Merhametli oldu muhacirlere Rabbi'l-Alemin,
Lutfundan oldu mütercim bu Riyazu's-Salihin

Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin müseddesleri ve şiirleri Karaçi'deki "Tarcumoni Afkor" topluluğunun yöneticisi 'Azam Hoşimi'nin girişimleri ile ilk defa 1953 yılında "Musaddasoti Mahmudiyye" adıyla neşredildi. Devamında Almanya'da "Milli Türkistan", Mısır'da "Savt el-Türkistan", Pakistan'da "Tarcumoni Afkor" ve İstanbul'da "Türkistan" dergilerinde ve Özbek Türkçesi ile yayınlanan "Azad Türkistan" dergisinde Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin vatan aşkı ile ilgili makaleleri ve gazelleri kesintisiz neşredildi.²⁵

3. Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin Kur'an-ı Kerim'in Türkistan Diline Tercümesi ve Haşiyesi Adlı Eseri

Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin zikredilen bu serinin orijinal adı: "Kur'an-ı Kerim Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye" (قرآن کریم مُتَرْجَمٌ وَ مُحَشَّى) (باللغة التركستانية) olarak geçmektedir. Medine-i Münevvere'de Mektebetu Dâru'l-İmân tarafından neşredilip dağıtılan bu eserde basım yılı belirtilmemektedir. Kitap kapağının üst kısmında *كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ* ayeti²⁶ ve "Bu muborak kitobni biz sizlarğa tuşurduk, tâ ki alar oyatların yahşi tuşunsunlar va â'killar nasihat olsunlar" (Bu mübarek kitabı biz sizlere indirdik, ta ki onlar ayetleri iyi düşünsünler ve âkiller nasihat alsınlar) şeklindeki tercümesi yazılıdır. Kitabın ilk sayfasında ise tehzip içerisinde besmele, hamdele ve salvele'den sonra Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin önsöz niteliğindeki yazısı

²⁴ Сайфиддин Жалилов, *Бухорийлар Қиссаси*, 156-157.

²⁵ Сайфиддин Жалилов, *Бухорийлар Қиссаси*, 157.; Mukaramhonov Nurullohon, "Yaқin Ötmişimizin Buyuk Mutafakkiri". <http://muslim.uz>

²⁶ Sâd 38/29.

bulunmaktadır. Devamında asıl adı Şeyh Muhammad Amîn olup Hicaz'da Kârî İbn Yemîn ismi ile maruf âlimin takrîzine yer verilmektedir. Akabinde Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin "*Dar Tarğîbi Nav Cavonôni Muslûmon bar Hıfzî va Fahmî Kur'on-ı Karîm*" (Kur'an-ı Kerim'in Hıfzı ve Anlaşılması Hususunda Müslüman Gençleri Rağbetlendirme) başlıklı Farsça yazdığı şiir kaydedilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in Türkistan Diline Tercümesi ve Haşiyesi yedi yüz sekiz sayfadan ibaret olup, sonunda kısa hatim duası ve Muhammad Amîn tarafından hazırlanan sözlük fihrist mevcuttur.

Müslümanların Allah Teâla'yı tanımaları, onun sıfat ve hükümlerini bilmeleri Seyyid Mahmûd et-Tarazî'ye göre hem öğretmek hem de göstermekle mümkündür. Ancak kimse Allah Teâla'nın Kur'an-ı Kerim'de öğrettiği gibi öğretemeyeceği ve gösterdiği gibi gösteremeyeceği için her Müslümanın kendi seviyesine göre Allah kelamını okuması, anlamaya çalışması ve hidayete uygun yaşamak için çabalaması gerekmektedir. Bununla birlikte Seyyid Mahmûd et-Tarazî, Tai'f'te yaşayan Türkistanlıların farklı dillerde Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsirlerinin mevcut olduğunu fakat kendi dillerinde bulunmadığını ulema-i kirama arz ettiklerini, bu sebeple Türkistan şivesinde bir tercüme ve haşiyeye telif etmelerini rica ettiklerini belirtmektedir. Kur'an-ı Kerim'in Türkistan diline tercümesi ve haşiyesini telif etme vazifesinin bu vesile ile kendisine verildiğini kaydetmektedir.²⁷ Diğer eseri olan Hac Kitabı'nda Kur'an-ı Kerim tercümesi için şu ifadeler yer vermektedir: "...Öz tilimizde boşlağon tarcima va favôidimiz ikki sana zarfında tamom bölüb bosılıb çıkdı. Rabbi'l-Â'lamin bu noçiz hidmatni hakir bandasın tarafidin kabul etub, vatanda va horicda bölğon vatandoşlarım uçun nofi' va müfid aylasun." (Öz dilimizde başladığımız tercüme ve hayrımız iki sene zarfında tamamlanıp neşredildi. Rabbil Alemin hakir kulunun bu naçiz hizmetini tarafından kabul edip, vatanda ve dışarıda bulunan vatandaşlarımız için faydalı ve istifadeli eylesin.)²⁸ Seyyid Mahmûd et-Tarazî "Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye" adlı eserinin önsözünde bu eseri hicri 15 Ramazan 1375, miladi 27 Nisan 1956 yılında tamamladığını belirtmektedir.²⁹ Ayrıca eser incelendiğinde belirli sayfalarda tercüme ve haşiyenin hangi cüze ulaştığını tarih belirterek kaydetmektedir.³⁰

"Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye" eseriyle ilgili yapılan bir çalışmada "Türkistan Dili/ Luğat-i Türkistâniyye" ibaresine genişçe yer verilmektedir. Mezkûr araştırmada bu ibarenin tarihi açıdan ne

²⁷ Seyyid Mahmud Tarazî, *Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye* (Medine-i Münevvere: Mektebetu Dâru'l-İmân Yayınları), b2.

²⁸ Seyyid Mahmud Tarazî, *Haj Kitabı*, (Dâru'l-Funûn Yayınları), 2.

²⁹ Seyyid Mahmud Tarazî, *Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye*, c3.

³⁰ Seyyid Mahmud Tarazî, *Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye*, 220.

zaman ortaya çıktığı; coğrafi açıdan Doğu ve Batı Türkçesi ve kapsamı; dilbilgisi açısından ise ses ve şekil yönleriyle ele alınarak incelenmektedir. Netice olarak “Türkistan Dili/ Luğat-i Türkistâniyye” ibaresinin Doğu Türkçesi dil özelliklerini taşıdığı ve 20. yüzyılda varlığını sürdürdüğü kanaati belirtilmektedir.³¹ Buna mukabil tercümenin sonunda yer alan sözlük fihristinde: *سوئوملى فرغانه شيوه سيده يازيلغان بوترجمه قرآن كريم ده كي (Suyumlu Farğona şevasida yozilğon bu tarjimai Qur'on-ı Karimdaki)* “Sevimli Fergana şivesinde yazılan bu Kur’ân-ı Kerim tercümesindeki” ifadesi yazılıdır. Bu da eserin Özbek Türkçesi, Fergana şivesi ile kaleme alındığını göstermektedir. Devamında bu Kur’ân-ı Kerim tercümesindeki bazı kelimelerin altı şehir ve Uygur lehçesindeki karşılıkları tablo şeklinde yansıtılmaktadır. Hazırlanan sözlük fihrist ile tercüme edilmiş olan Kur’ân-ı Kerim’in Türkistanlılar için okunabilir ve faydalı olması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda bu açıklama eserin neden Türkistan Diline Tercümesi ve Haşiyesi denildiğinin de izahıdır.³²

Tercümenin takriz kısmında eserle ilgili bazı izah ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Örneğin bu tercüme harfi harfine nakil kaideleri usulüne riayet edilerek; mümkün olduğu kadar tahrif ve tashiften kaçınılarak; muciz Kur’ân-ı Kerim’i esas yapısına uygun olmayan ziyade yorumlardan soyutlayarak; garazlardan ve şaibelerden münezze olarak yazıldığı bilgisine yer verilmektedir. Eser izahları ve Esbâbu’n-Nuzûl bilgisine ağırlık vermesi yönüyle “Celâleyn” tefsirine benzetilmektedir. Aralarındaki fark zikredilen tefsirin dilinin Arapça olması, bu eserin ise Türk dilinde kaleme alınmış olması şeklinde belirtilmektedir. Ayrıca Türk milleti İslam dini ile müşerref olduğundan beri Türk dilinde (Özbek Türkçesi kastedilmektedir) bir eser telif edilmediğine işaret edilmektedir. Kapsam itibari ile bu tefsirin câmi’ hükmünde ve sadece avam için değil ilim ehli için de faydalı sermaye niteliğinde olduğu ifade edilmektedir.³³

Bağımsızlık sonrası Özbekistan’da kaleme alınan Özbekçe ve Rusça kaynaklarda bu eser için ‘Özbek Türkçesi ile yazılan ilk Kur’ân-ı Kerim tercümesi’ nitelemesinde bulunmaktadır.³⁴ Muhammed Hamidullah ise Arap harfleri ile yazılmış Türkçe Kur’an çevrileri başlığı altında “Kur’an-ı Kerim Mütercem ve Muhaşşâ bi’l-Luğa et-Turkistâniyye” adlı eserin Bombay’da 1955, Doha/Katar’da 1980 yıllarında 704 sayfa olarak basıldığı bilgisine yer

³¹ Nevin Mazman, “Hindistan’da Basılmış Bir Kur’an Tercümesi: Mütercem ve Muhaşşâ Bi’l-Lugati’t-Türkistâniyye”, *Çukurova Üniversitesi Türkojji Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (2018), s. 131-153.

³² Seyyid Mahmud Tarazî, *Kur’an-ı Kerim Mütercem ve Muhaşşâ bi’l-Luğa et-Turkistâniyye*, 705.

³³ İbn Yemîn, “Takriz”, *Kur’an-ı Kerim Mütercem ve Muhaşşâ bi’l-Luğa et-Turkistâniyye*, c3.

³⁴ Мурадхан Хашимов, *Религиозные и духовные памятники Центральной Азии*, 160; Хожи Исмагуллох Абдуллох, *Марказий Осиёда Ислом Маданияти*, 109.

vermektedir.³⁵ Eserin neşri ile ilgili yeni bir bilgi ise Hojı İsmatullah Abdullah tarafından Taşkent'te 2006 yılında Kiril alfabesi ile basılmış olmasıdır.³⁶ 681 sayfa olarak neşredilen bu baskıya Şeyh Abdulaziz Mansur da bir takriz yazmıştır.³⁷

4. Eserin Tercüme Özellikleri

Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin mezkûr Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye adlı eseri çeviri yönünden incelendiğinde satır arası tercüme özelliği taşıdığı görülmektedir. Eserde her sayfa on bir satırdan ibaret olup, yazılı ayetteki kelimelerin altına tercüme daha küçük harfler ile kaydedilmektedir. Çeviride asıl metin esas alınarak harfi/lafzi tercüme yöntemi uygulanmaktadır. Seyyid Mahmûd et-Tarazî bu çeviride mümkün olduğu kadar asıl metne sadık kalmaya çalışsa da haşiyede kısmında yer verdiği açıklamalarla daha anlaşılır kılma yolunu izlediği gözlemlenmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in çevrildiği dilin Özbek Türkçesi, Fergana şivesi olduğu ve Arapça harfler ile yazıldığı bilinmektedir. Ayrıca tercüme ve haşiyede metni incelendiğinde yüz sene öncesinde kullanılan saf Özbek Türkçesi özelliklerini taşıdığı anlaşılmaktadır. Burada tercüme özelliklerine örnek olarak "Fatıha" suresinin orijinal sayfasını vermek uygun olacaktır.

³⁵ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerîm Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 204.

³⁶ Ҳасанхон Яхё Абдулмажид, "Ўзбек Тилидаги Қуръон Тафсири ва Таржималари Ҳақида". (Hasanhan Yahya Abdulmecit, "Özbek Tilidagi Qur'an Tafsipleri ve Tarcimleri Hakida") <http://quran.uz>

³⁷ Нуруллохон Мукарамхонов, "Яқин Ўтмишимизнинг Буюк Мутафаккири". (Nurullohon Mukaramhonov, "Yaqin Ötmişimiznin Buyuk Mutafakkiri".) <http://muslim.uz>

فاتحه سوره نيك نام لارين بيرى فاتحه دور چو كتران حكيم بسوره ايله افتاح قيلور ايتكى انجودور چو كنده لفظ بسوره اولمور ايتكى
مين كورسا قيلور اوچ كيام القرآن يام الكتاب دور چو بسوره نيك مصروفى قران كرم نيك نام مصروفين اصله دور قور قورچى اصبع المشاق

دور چو نيك بسوره يتي
آيت يولوب هر نماز
ده وهر كمت ده قايما
قايما او قيلور بشيخي
اشقا دور ك اولوم دين
باشقه هر بير در داوچ
شفا دور و موندن
باشقه مين بير نيچه نالاري
بار دور -

فاتحه قائله
بسوره نيك لارين
لارين بيان قيلور
كنده لارشو نماز ايت
لار -

فاتحه بسوره نيك
خلاصه سي شولور ك
اسلام دينين اصل اولور
بولغان عقيدة لاري
اوچ دور بير نيچه توحيد
يستي اشرف قائله نيك
زاتده وصفات ده كير
ديگجه نيك كيني رست
يستي رسول اكرم صلى الله
عليه وسلم نيك رسول
برحق نيك اوچ نيچه قايما
غدايمان كيلور ك
كي سوره لار اكثر اوشبو
اوچ عقيدة باره سوره
بيان بيرور -

فاتحه اشرف قائله نيك
قيلغان زاتلاري لار
وصديق لار و شهيد لار و
صالح لار و اولور و غضب
نازل بولغان جماعه نيك
لار دور لار و اولور لار اذكار لار لارين اذكار لار دور لار فلك

لار دور لار و اولور لار اذكار لار لارين اذكار لار دور لار فلك

Fatiha surası Makka'da nozil bölğondür va ul yetti oyatdur. (Fatiha suresi Mekke'de nazil olmuştur ve o yedi ayettir.)

İbtido qılunur Allah Ta'alo nomi ila ki behad mehribon, nihoyatda rahimlikdur. (İptida olunur Allah Te'ala adı ile ki şefkati sınırsız, merhameti sonsuzdur.)

1. Har bir sano Alloh Ta'alo uçundur ki tamomi olamning parvardigoridur. (Her bir sena Allah Teâla içindir ki tüm âlemlerin yaratıcısıdır.)

2. Behad mehribon, nihoyatda rahimlikdur. (Şefkati sınırsız, merhameti sonsuzdur.)

3. Cazo kuninig Molikidur. (Cezâ günün Mâlikidir.)

4. Bizlar sangagina ibodat qilurmiz va sendingina madad tilarmiz. (Bizler yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden medet dileriz.)

5. Bizlarni boşla tögri yölğa. (Bizleri ilet doğru yola.)

6. Ul zotlarning yöllariğa ki sen alarğa in'om qilding. (O kişilerin yollarına ki sen onlara nimet verdin.)

7. Na alarğa ğazabing nozil bölğondur va na alar yöldin ozğonlardurlar. (Ne onlara gazabın nazil oldu, ne de onlar yoldan azmışlardır.)

Eser örnekte görüldüğü üzere saf Özbek Türkçesi ile kaleme alınmıştır.

5. Eserin Haşiyeye Özellikleri

Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin mezkûr Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye adlı eserinin haşiyeye kısmı şekilsel açıdan incelendiğinde, her sayfa kenarında küçük harflerle ilave yazılı açıklamalara yer verdiği görülmektedir. Bu açıklamaları şiraze içerisinde Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin tercümesi esnasında her sayfada ayrı ayrı olarak belirttiği ; ; ; işaretlerin ardından yapmaktadır. İçerik olarak ise sure isimlerinin izahına, tefsir usulü konularına, tefsiri izahlara, ayette geçen konu ile ilgili hadislere ve Esbab-ı Nüzul rivayetlerine ağırlık verdiği ifade edilebilir. Sure isimlerinin izahı hususunda yukarıdaki örnek metinde görüldüğü üzere Fatiha suresinin isimleri hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “Bu suraning nomlaridin biri “Fotiha”dur çunki Qur'on-ı Hakim bu sura ila iftitoh qilinur. İkkinçi “al-Hamdu”dur çunki bandalarğa bu sura ila hamd etmek tariqasın körsatilur. Uçinçi “Ummul-Qur'on” yo “Ummul-Kitob”dur çunki bu suraning mazmunı Qur'on-ı Karimning tamon mazmunların aslidur. Törtinçi “as-Sab'ul-Masoni”dur çunki bu sura yetti oyat bölub har nomozda va har rak'atda qayta qayta öqilur. Beşinçi “aş-Şifo”dur ki ölümdin boşqa har bir dard uçun şifodur va mundin boşqa yana bir neça nomlari bordur.” (Bu surenin bir adı “Fatihâ”dır, çünkü Kur'an-ı Hekîm bu sure ile açılmaktadır. İkincisi “el-Hamd”dır, çünkü kullarına bu sure ile hamd etme yolu gösterilmektedir. Üçüncüsü “Ümmu'l-Kur'an” veya “Ümmu'l-Kitab”tır, çünkü bu surenin içeriği Kur'an-ı Kerîm'in tüm içeriğinin aslıdır. Dördüncüsü “es-Sab'u'l-Mesânî”dir çünkü bu sure yedi ayet olup her namazda ve her

rekâta tekrar tekrar okunur. Beşincisi “eş-Şifâ”dır ki ölümden başka her bir dert için şifadır ve bundan başka birkaç ismi yine vardır.)

Kendi görüşlerini beyan etme hususunda örnek olarak yine Fatiha suresinin 5. ayeti ile ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: “Bu suraning hulosaşı şuldur ki İslom dinin “Aslul-Usul” bölğon aqidaları uçdur. Birinçi “Tavhid” yani Alloh Ta’aloni zotda va sıfatlarda yakka va yagona bilmak. İkkinçi “Rısolat” yani Rasul-i Akram sollallohu alayhi vasallamni rasul barhaq bilmak. Uçinçi Qiyomatga imon kelturmak. Makki suralar aksar uşbu uç aqida borasida bayon berur.” (Surenin hulasaşı şudur ki İslam dininin “Aslu’l-Usûl” olan akideleri üçtür. Birinci “Tevhid” yani Allah Teâlâ’yı zatta ve sıfatlarda tek bilmek. İkinci “Risalet” yani Resûl-i Ekrem (s.a.v.)i hak peygamber bilmek. Üçüncü Kıyamete iman etmek. Mekki surelerin çoğunluğu bu üç akide hakkında beyanda bulunurlar.)

Tefsiri izahlar hususunda Seyyid Mahmûd et-Tarazî Fatiha suresindeki اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ibaresini açıklarken, ayetin ayetle tefsirine işaret etmeksizin şu yorumda bulunmaktadır: “Alloh Ta’alo in’om qilğon zotlar Nabiylar va Siddıqlar va Şahidlar va Solihlardurlar. Ğazab nozil bölğon jamo’a Yahudiyıldurlar. Yöldin ozğonlar Nasorodurlar. Bu sura avvalğı nisfida Alloh Ta’aloğa hamd va sano, ikkinçi nisfida bandalarğa duo talimibordur. Bu sura tamomi öqilğonda “omin” demak sunnatdur.” (Allah Teâlâ’nın in’am ettiği kişiler Nebiylar ve Siddıqlar ve Şehitler ve Salihlerdir. Gazap nazil olan topluluk ise Yahudilerdir. Yoldan azan ise Nasaradır. Bu surenin ilk yarısında Allah Teâlâ’ya hamdu sen’a, ikinci yarısında ise kullarına dua talimi vardır. Surenin tamamı okunduğunda “âmin” demek sünnettir.)

Sonuç

Seyyid Mahmûd et-Tarazî Türkistan coğrafyasının dini, siyasi ve içtimai açıdan en çetrefilli dönemlerinden birinde doğup büyüdü. Aile yapısı ve babasının tanınmış âlimlerden oluşu onun ilim kervanına katılmasına sebep oldu. İlim tahsilindeki istek ve gayreti, hocalarının ilim öğrenmedeki maharetini takdir ve taltif etmeleri genç yaşlarından itibaren “Altınhan” ismi ile tanınmasına vesile oldu. Türkistan’da tahsil ettiği dini ilimleri yurt dışında da devam ettiren Seyyid Mahmûd et-Tarazî, Harem-i Şerif ve Mescid-i Nebevî’de müderrislik yapma şerefine erişti. Yaşadığı ülkelerdeki geçmişine bakıldığında da ilim öğrenme ve öğretmeyi hayat tarzına dönüştürdüğü ifade edilebilir.

Türkistan toprakları Sovyetler döneminde dinin yasaklandığı, din âlimlerinin baskı ve işkence gördüğü, dinî kaynakların tahrip edildiği bir dönemden geçiyordu. Temel dinî ilimler kulaktan kulağa şifahi olarak aktarılıyordu. Muhacir olarak vatanına hasretle yaşayan Seyyid

Mahmûd et-Tarazî'nin Türkistan halkına kendi dillerinde Allah kelamını ve İslam'ın temel kaynaklarını öğretmek amacı ile çeviriler yaptığı biliniyordu. Dönemin şartları hesaba katıldığında, "Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye" eseri ve neşredildiği dönemde Türkistan'a ulaşmış olması Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin amacına eriştiğini gösterdiği gibi eserini de emsalsiz bir konuma yükseltmektedir.

Günümüzde Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin farklı dillerde pek çok eser telif ettiği bilinmekte ve bu eserlere kolayca erişilebilmektedir. Onun kaleme aldığı bu kitaplar üslup açısından incelendiğinde pek çoğunun manzum eserler olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmalarında şiire ve nazma ağırlık vermesi, onun Ali Şîr Nevâî, Hoca Ahmed Yesevî ve Baba Rahim Meşreb gibi Türkistan ilim ehlinin izinden yürüdüğüün göstergesidir.

Özbekistan'da Seyyid Mahmûd et-Tarazî'nin bazı eserleri günümüzde Latin ve Kiril alfabeleriyle sadeleştirilerek yeniden neşredilmekte ve çoğu araştırmacıların çalışmalarına kaynaklık etmektedir. Seyyid Mahmûd et-Tarazî, eserleri ve fikirleri ile böylece tanıtıldığı gibi adının bir camiye verilmesiyle de toplum içinde yaşatılmaktadır. Temenni ederiz ki bu makale onun Türkiye'de tanınmasına ve ayrıca çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan makale ve şiirlerinin de yakın zamanda başka çalışmalara konu edilmesine vesile olur. Yapılacak bu tür araştırmalar şüphesiz onun çok bilinmeyen fikriyatı ve şairlik yönüyle de tanınmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Abâzah, Nizâr - el-Mâlih, Muhammed Riyâd. "et-Tarazî", *İtmâmu'l-A'lâm: Zeyl li-Kitabi'l-'Alâm li-Hayru'd-Dîn ez-Ziriklî*. Beyrut: Dâr Sâdr Yayınları, 1999.

Hamidullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Hamrokulova, Şohista. "Qozog'istonlik Olimlarning Islomshunoslik Fanining Rivojiga Qo'shgan Hissasi". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5/14 (2018), 171-179.

İbn Yemîn. "Takriz", *Kur'an-ı Kerîm Mütercem ve Muhaşşâ bi'l-Luğa et-Turkistâniyye*. Medine-i Münevvere: Mektebetu Dâru'l-İmân.

Kaşgarlı Mahmud. *Divanü Lûğat-it Türk*, Çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 2018.

Mazman, Nevin. "Hindistan'da Basılmış Bir Kur'an Tercümesi: Mütercem ve Muhaşşâ Bi'l-Lugati't-Türkistâniyye". *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (Haziran 2018) 131-153.

Tarazî, Seyyid Mahmûd. *Haj Kitobı*, Dâru'l-Funûn Yayınları.

Tarazî, Seyyid Mahmûd. *Kur'an-ı Kerîm Mutarcam ve Muhaşşâ Billuğati't-Turkistâniyye*, Medine-i Münevvere: Mektebetu Dâru'l-İmân.

Абдуллоҳ, Ҳожи Исмагуллоҳ. *Марказий Осиёда Ислом Маданияти*. Тошкент: Шарқ Нашриёт-Матбаа Акциядорлик Компанияси Бош Таҳририяти, 2005. (Abdulloh, Hoji İsmatulloh. *Markaziy Osiyoda İslom Madaniyati*. Toşkent: Şarq Naşriyoti- Matbaa Aksiyadorlik Kompanyası Boş Tahririyati, 2005.)

Абдулмажид, Ҳасанхон Яхё. "Ўзбек Тилидаги Қуръон Тафсирлари ва Таржималари Ҳақида". (Abdumecit, Hasanhan Yahya, "Özbek Tilidagi Qur'an Tafsirleri ve Tarcimeleri Hakida") Erişim 30 Mart 2022.

<http://quran.uz>

Бобир, Заҳириддин Муҳаммад. *Бобирнома*. Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Нашриёти, 1960. (Bobır, Zahiriddin Muhammad. *Baburnoma*. Toşkent: Özbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Naşriyoti, 1960.)

Жалилов, Сайфиддин. "Олтинхон Тўра". *Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси*, Тошкент: Давлат Илмий Нашриёти, 2003. (Jalilov Sayfiddin. "Oltinhon Töra". *Özbekiston Milliy Ansiklopedyasi*, Toşkent: Davlat İlmiy Naşriyoti, 2003.)

Жалилов, Сайфиддин. *Бухорийлар Қиссаси*, Тошкент: Тошкент Ислом Университети Нашриёт-Матбаа Бирлашмаси, 2006. (Jalilov Sayfiddin. *Buhorilar Kissasi*, Toşkent: Toşkent İslom Universiteti Naşriyoti, 2006.)

Замонов, Муҳаммаджон. “Қуръони Каримни Ўзбекчага Ўгирган Илк Муфассир Олим”. (Zamonov M. Qur’oni Karimni Özbekçaga Ögirgan İlk Mufassır Olim). Erişim 30 Temmuz 2022 .

<https://oliymahad.uz/>

Мусаддас. *Ўзбек Тилининг Изоҳли Луғати*, Таҳрир: З. М. Маъруфов. Москва: “Рус Тили” Нашриёти, 1981. (“Musaddas” Özbek Tilining İzohli Luğati, Tahrir: Z. M. Marufov. Moskova: Rus Tili Naşriyoti, 1981.)

Мукарамхонов, Нуруллохон. “Яқин Ўтмишимизнинг Буюк Мутафаккири”. (Mukaramhonov, Nurullohon. “Yaqin Ötmişimizning Büyük Mutafakkiri”) Erişim 30 Temmuz 2022.

<http://muslim.uz>

Тарозий, Саййид Маҳмуд. *Нур ул-басар фи сийрати хайр ул-башир*. Таҳрир: Абдул Азим Зиёуддин. (Tarazî, Seyyid Mahmûd. *Nuru'l-Basar fi Sîrati Hayru'l-Başar*, Muharrir: Abdu'l Azim Ziyauddin.) Erişim 30 Temmuz 2022. <http://kitoblardunyosi.uz/>

Тўра. *Ўзбек Тилининг Изоҳли Луғати*, Таҳрир: З. М. Маъруфов. Москва: “Рус Тили” Нашриёти, 1981. (“Töra” Özbek Tilining İzohli Luğati, Tahrir: Z. M. Marufov. Moskova: Rus Tili Naşriyoti, 1981.)

Хашимов, Мурадхан. *Религиозные и духовные памятники Центральной Азии*. Алматы: Издательство САГА, 2001. (Haşimov Muradhan. *Religiyozniye i Duhovniye Pamyatniki Sentralnoy Azii*, Alma Ata: Saga Yayınevi, 2001.)

